

אחריות האדם

היתר אכילה לחולה

ביום הכיפורים

שאול דוד בוצ'קו

ראש ישיבת ההסדר היכל אליהו

ספריית עץ חיים

ניתן להשיג את החוברת:

ישיבת היכל אליהו

כוכב יעקב 90622, טל' 02-6550500, פקס' 02-9972115
hesder@gmail.com • www.toraisrael.com

©

כל הזכויות שמורות למחבר - תשע"ט - 2019
חל איסור לצלם מן הספר למטרות מסחריות.
מותר לצלם לצורך לימוד.

עימוד ועיצוב: אדרת מורגנשטרן

תוכן עניינים

אחריות האדם – "ותשובה ותפילה וצדקה מעבירין את רוע הגזירה".....5

1. תשובה 5

2. תפילה 11

3. צדקה..... 14

4. גזירה מול בחירה חופשית..... 17

היתר אכילה לחולה ביום הכיפורים.....21

1. מבוא 21

2. פניה לרב 23

3. מהי סכנה?..... 24

4. אכילה ושתייה לשיעורים..... 29

5. מהם שיעורי האכילה והשתייה?..... 32

6. סיכום..... 36

אחריות האדם

"ותשובה ותפילה וצדקה מעבירין את רוע הגזירה"¹

בימים אלה, ימי תשובה וסליחה, אנו מבקשים להתקרב אל ה' ולנצל את הזמן המיוחד הזה של "בהיותו קרוב". מהי העבודה העיקרית אותה אנו צריכים לעשות, וכיצד 'נעביר את רוע הגזירה'? בתפילת מוסף של ראש השנה ויום הכיפורים אנו אומרים "ותשובה, ותפילה, וצדקה - מעבירין את רוע הגזירה", ועלינו להבין כיצד פועלים עניינים אלה, ומהי אותה גזירה רעה שצריכים להעביר?

ננסה לברר כל אחד מעניינים אלה לעצמו, ונראה שיש בהם יסוד גדול המשותף לכולם:

1. תשובה

נחלקו תנאים במסכת יומא (פה ע"ב): לדעת חכמים (במשנה) תשובה מכפרת על עברות קלות, ועל עברות חמורות יום הכיפורים מכפר עם תשובה. לדעת רבי (בברייתא) יום הכיפורים מכפר אפילו אם לא עשה תשובה, ומשמע שתשובה לבד אינה מכפרת כלל. והדבר תמוה, מדוע לרבי תשובה אינה מכפרת? אך הנה יש להבדיל בין המושגים השונים, בין 'כפרה' לבין 'טהרה' (והאריך בזה הרב סולובייצ'ק בספרו 'על התשובה'). 'כפרה' עניינה להסיר את העונש ולבטלו, ו'טהרה' היא שינוי פנימי לטובה שעובר האדם. רבי מבין שתשובה שייכת ל'טהרה', והיא המביאה את האדם להשתנות ולהיטהר, אך אין לה עניין עם הסרת

1. מתוך דרשה שנאמרה בישוב כוכב יעקב בשבת שובה

העונש והכפרה. התשובה נוגעת למהות האדם וגורמת לו לשינוי פנימי, והיא תכלית הכל, אך אין לה יכולת לכפר. לכך נועד יום הכיפורים - "כי ביום הזה יכפר עליכם", יום זה נועד לכפרה ולהסרת העונש. **כפרה זו היא מתנה מאת הבורא**, ובלעדיה אי אפשר היה להתקיים, שהרי אדם שהוא עמוס בחטאים אינו יכול להתפנות ולטהר עצמו. תהליך התשובה עצמו הוא קשה ולא תמיד הוא מתבצע בשלמות, ומשום כך האדם זקוק גם לכפרה. הכפרה של יום הכיפורים מאפשרת לאדם לפנות עצמו לעשות תשובה ולהיטהר, ושוב אין בו החשש מפני העונש על החטאים שעשה. הכפרה היא מתנה מאת הבורא שניתנה לו כדי שיוכל לטהר עצמו ולעשות תשובה. גם התשובה היא מתנה, כי היא מביאה את האדם לידי טהרה, וכאילו הוא נברא מחדש. זוהי שיטת רבי.

חכמים חולקים על רבי. חכמים סוברים שגם הכפרה ומחיקת העונש תלויה בתשובה. האדם עובר תהליך ועובד על מידותיו ועל מעשיו ועושה תשובה, ועל ידי כך הוא זוכה לכפרת עוונותיו ומחיקת עונשו. כפרה זו היא אכן מתנה מאת הבורא, שלמרות שתשובתו של האדם אינה מושלמת מכל מקום זוכה הוא לכפרת עוונותיו. לדעת חכמים **כפרה אינה באה מאליה אלא היא תלויה בעבודת האדם**.

שיטה זו של חכמים היא **כלל גדול ביהדות - האדם הוא האחראי על עצמו ועל גורלו**, ואין להעביר אחריות זו לגורם חיצוני. לא יתכן שתהיה ליום הכיפורים יכולת כפרה עצמית, אוטומטית, מבלי שהאדם יהיה שותף פעיל בכפרה זו. כפרה ללא תשובה אין לה ערך, וממילא אין היא אפשרית. הדבר דומה להליכה לקברי צדיקים תוך מחשבה שזכותם תועיל לנו בלא שנפעל ולא נעשה דבר.

גם ענייני מצוה עלולים על פי תפיסה דומה, ליהפך, חלילה,

למעין פולחן עבודה זרה. הקרבת קורבנות אינה יכולה לכפר ולהגן על האדם אם אין האדם עושה תשובה ומתפלל לקב"ה שיקבל את קורבנו לרצון. כבר הנביאים התריעו על כך, ואף אמרו שהקורבנות אינם רצויים, כי הציבור האמין שיש בקורבנות סגולה עצמית, ולא הפנימו שבמקביל לעבודת הקורבנות על האדם לעשות עבודה חינוכית ואמונית. גם מזוזה הקבועה בפתח הבית אין בה סגולה עצמית לשמירה ולהגנה על האדם אם האדם אינו נוהג כשורה ואינו מאמין בקב"ה ובמצוותיו. כל התפיסה הזאת יש בה חשש לעבודה זרה ונתינת כוחות לגורמים אחרים, ועיקר הבעייתיות בה שהיא מסירה את האחריות מן האדם.

מלבד 'כפרה' ו'טהרה' יש בתשובה גם שלב של "והשבות אל לבבך", כפי שנאמר בפרשיית התשובה בפרשת ניצבים (דברים ל, א). זהו השלב בו עם ישראל חוזר אל ארץ ישראל, וכמו שנאמר שם:

והשבות אל לבבך בכל הגויים אשר הדיחך ה' אלוקיך שמה,
ושבת עד ה' אלוקיך ושמעת בקולו... ושב ה' אלוקיך את שבותך
ורחמך, ושב וקבצך מכל העמים... והביאך ה' אל הארץ.

שלב זה מובטח מראש, והוא חלק מן ה'מנגנון' הקבוע בבריאה, המביא את העולם אט אט אל תיקונו. אך האם יש כאן הבטחה או שמא שלב זה הוא חלק ממצות התשובה? האם הדברים יקרו מאליהם או שמוטל עלינו לפעול ולהכשיר את הקרקע כדי שיקרו? במהלך מאתיים השנים האחרונות אנו עדים לתהליך בו עם ישראל חוזר לארצו. זוהי התשובה הגדולה עליה קראנו בפסוקים הנזכרים לעיל. תשובה זו התבססה על ההבנה שהאדם אחראי על גורלו, והוא גם אחראי על התגשמות רצון ה'. חז"ל לימדו אותנו כי 'אין לסמוך על הנס', כלומר על האדם מוטל להשתדל ולפעול ולא לשבת בחוסר מעש ולצפות לניסים. ודאי שהקב"ה עושה ניסים,

הרי עינינו ראו ולא זר את הניסים הגדולים שעשה עימנו בדור הזה, ואבותינו סיפרו לנו על כל הניסים הגדולים שעשה להם הקב"ה בדורות הקודמים, אך בד בבד על האדם לפעול ולהשתדל. האמונה העמוקה היא לדעת שגם כאשר האדם פועל ככל יכולתו, אלמלא הקב"ה מסייעו אין הוא יכול לעשות כלום, וכל התוצאות וההישגים ששיג הם כולם בזכות הקב"ה - "כי הוא הנותן לך כוח לעשות חיל". עם ישראל הצליח להבין בתת-מודע שהדורות האלה ראויים לגאולה ולחזרה לארץ ישראל, על אף שלא היה ציווי מפורש לעשות כן, ומנהיגי הדור, רבנים ועסקנים, פעלו רבות על מנת להכשיר את הקרקע ולאפשר להמון היהודים לעלות אל ארץ ישראל. פעולתם יחד עם השגחת הקב"ה וסיועו הצמוד והמופלא הביאו לקיום הפסוקים עליהם דיברה התורה בעניין התשובה הגדולה אל ארץ ישראל.

על פי יסוד זה מתבארים היטב דבריו הידועים של הרמב"ם

(הלכות תשובה פרק ג הלכה ד):

לפיכך צריך כל אדם שיראה עצמו כל השנה כולה כאילו חציו זכאי וחציו חייב, וכן כל העולם חציו זכאי וחציו חייב, חטא חטא אחד הרי הכריע את עצמו ואת כל העולם כולו לכף חובה וגרם לו השחתה, עשה מצוה אחת הרי הכריע את עצמו ואת כל העולם כולו לכף זכות וגרם לו ולהם תשועה והצלה.

כלומר התפיסה הבסיסית בעניין התשובה צריכה להיות נעוצה בהרגשה שגורל העולם כולו מוטל על כתפיו של כל יחיד ויחיד. מעשיו של האדם הם הקובעים את גורלו ואת גורל העולם, ואין גורל זה ידוע ומתוכנן מראש. אדרבה, הבחירה החופשית שניתנה לאדם מכריחה שהדברים לא יהיו ידועים וגזורים. **כל ההיסטוריה כולה היא תוצאה של מעשים שעשו בני האדם**, והיא איננה תסריט

ידוע שנכתב מראש.

למשל, מה הסיבה שירדו אבותינו למצרים? המהר"ל טוען שאחי יוסף מכרוהו למדיינים כדי שתתקיים הגזירה שעם ישראל יירד למצרים. אך אנו טוענים להיפך! הגזירה לא היתה ברורה ומוחלטת מראש, והיא לא הכריחה את מה שנעשה בפועל. ראייה ברורה לכך היא מניין 400 השנים שנאמרו בברית בין הבתרים לאברהם - "גר יהיה זרעך בארץ לא להם ועבדום ועינו אותם ארבע מאות שנה", מאימתי יש למנות את השנים הללו? רק בדיעבד, לאחר שיצאו ישראל ממצרים ניתן היה להבין ששנים אלה נמנות מהולדת יצחק, ולא מהירידה למצרים בפועל! גם המספר 430 מוזכר בתורה בעניין זה. הרמב"ן כותב שנוספו להם 30 שנים בגלל שחטאו, ורש"י כותב ששנים אלה נמנות מברית בין הבתרים. אבי מורי זצ"ל הסביר שעבודת הפרך בה עבדו 210 שנים היתה כה קשה עד שנדמה היה להם שכל שנה נמשכת שנתיים.

מכל מקום, דווקא מאותה הגזירה שנגזרה שיירדו למצרים אנו לומדים כי הדברים לא היו ידועים מראש באופן מוחלט, אלא היו נתונים לשינוי ולהתאמה בדיעבד, ותלויים במעשיהם של בני האדם.

כך בחר הקב"ה להנהיג את עולמו, בדרך של הסתר פנים, ואינו מתגלה לעולם בכל עת, ואינו מנהיג את העולם בהנהגה גלויה אלא בהנהגה מוסתרת. הנהגה מוסתרת זו מטרתה להביא את האדם לקחת אחריות על גורלו, ובעצם הסתר הפנים הוא זה שמביא לגילוי פנים הגדול, בו האדם רואה כיצד מעשיו מסתייעים על ידי הבורא המשגיח. הסתר הפנים קורא לאדם לקום ולפעול ולא להמתין שיקרה משהו פתאום, וכך ברא אלוקים את עולמו - "אשר ברא אלוקים לעשות". מכוח הבנה זו צריך האדם גם לדאוג לפרנסתו, ועליו אמרו חז"ל (ברכות ח ע"א): 'גדול הנהנה מיגיע כפיו

יותר מירא שמים, שעליו נאמר יגיע כפיך כי תאכל אשריך וטוב לך, אשריך - בעולם הזה, וטוב לך - לעולם הבא'. כלומר, לא זו בלבד שנהנה בעולם הזה אלא בזה הוא מכין את עצמו לעולם הבא, כי הוא הבין את תפקידו בעולם הזה שצריך הוא לפעול כדי לזכות בשפע האלוקי.

רעיון זה מופיע גם באבות דרבי נתן (פרק יא): 'כשם שהתורה ניתנה בברית כך המלאכה ניתנה בברית, שנאמר: ששת ימים תעבוד ועשית כל מלאכתך ויום השביעי שבת לה' אלהיך'. על האדם מוטל לפעול והוא מצווה לעשות בעולם את מלאכתו.

רעיון זה טמון גם במאמר חז"ל במסכת יומא (סט ע"ב):

אמר רבי יהושע בן לוי: למה נקרא שמן אנשי כנסת הגדולה? שהחזירו עטרה ליושנה. אתא משה אמר 'האל הגדול הגיבור והנורא', אתא ירמיה ואמר: נכרים מקרקרין בהיכלו, איה נוראותיו? לא אמר 'נורא'. אתא דניאל, אמר: נכרים משתעבדים בבניו, איה גבורותיו? לא אמר 'גיבור'. אתו אינהו ואמרו: אדרבה, זו היא גבורתו שכובש את יצרו, שנותן ארך אפים לרשעים. ואלו הן נוראותיו, שאלמלא מודאו של הקדוש ברוך הוא היאך אומה אחת יכולה להתקיים בין האומות?

גבורתו של הקב"ה היא שרואה מה עושים הגויים לביתו ושותק, ואינו מתערב ואינו מעניש, אלא מעביר את האחריות אל האדם. זוהי גבורתו. ומהו 'נורא'? שעם ישראל אינו מגיע לידי כליה, ח"ו, על אף עוצמת האויבים המבקשים את רעתו. מתוך הסתר הפנים הקב"ה מגן על עם ישראל. ואל תחשוב, חלילה, שעזב הקב"ה את עמו, שהרי עם ישראל חי וקיים, וממשיך לצמוח ולפרוח לעינינו. העברת האחריות אל האדם דומה לאב המלמד את בנו הקטן ללכת. גם כאשר הבן מתנוודד ועומד ליפול אין האב מסייע לו, אלא

מניח לו לפעמים ליפול, על מנת שילמד ויידע ללכת בכוחות עצמו. רק כך יוכל הבן לעמוד על רגליו ולא יצטרך להישען על אביו תמיד. זוהי גבורה מצד האב, שכובש רחמיו ומניח לבנו לכאוב מעט על מנת שיתחזק ויגיע להישגים בעצמו.

מצאנו אם כן שלושה מימדים של מצות התשובה:

תשובה מטהרת, בה האדם עובד על מידותיו ועובר תהליך נפשי של עזיבת החטא.

תשובה מכפרת, בה לאחר עבודת הטהרה נמחלים לו עוונותיו. ותשובה שהיא **ההבנה בחשיבות אחריות האדם**, והיא התשובה העיקרית.

2. תפילה

התפילה היא מפגש עם הבורא בכמה רבדים.

עצם התפילה, עצם הפנייה של האדם אל בוראו, היא הודאה של האדם בקיומו של הבורא, הודאה באדנותו יתברך, והיא הבסיס לאמונה. מהות התפילה היא הבקשה מהבורא שיתגלה אל העולם ושלא ינהיג את העולם בהסתור. בתפילות ראש השנה ויום הכיפורים, בהם אנו ממליכים את הקב"ה על העולם, אנו מבקשים זאת באופנים שונים: "ובכן, תן פחדך ה' אלקנו על כל מעשיך, ואימתך על כל מה שבראת", "ובכן צדיקים יראו וישמחו וישירים יעלוזו", "מלוך על כל העולם כולו בכבודך... ויידע כל פעול כי אתה פעלתו, ויבין כל יצור כי אתה יצרתו". בכל יום אנו מתפללים: "יהמו (לשון המיה) רחמיך ה' אלקנו, ותן שכר טוב לכל הבוטחים בשמך באמת", "ועל כן נקוה לך ה' אלקנו לראות מהרה בתפארת עוזך... לתקן עולם במלכות שדי וכל בני בשר יקראו בשמך... יכירו וידעו כל יושבי תבל כי לך תכרע כל ברך תישבע כל לשון". האדם שואף לגילוי ה' בעולם ולהרגיש ולראות את קרבת אלקים.

התפילה עצמה, מלבד בקשת צרכי הפרט והכלל, היא דבקות בבורא. המתפלל שופך נפשו לפני הבורא ובכך מידבק בו בכל נימי נפשו. על ידי תפילה ניתן להגיע לדבקות עצומה בבורא, עד לרמות הגבוהות ביותר שהן אף למעלה מהשגת בן אנוש. משה רבנו מתפלל ומתחנן אל הקב"ה שיכניס אותו אל ארץ ישראל, אך הקב"ה לא נענה לתפילתו ואף דורש ממנו להפסיק להתפלל - "אל תוסף דבר אלי עוד בדבר הזה!" ולכאורה תמוה, כיצד יתכן שהקב"ה ימנע מאדם להתפלל ולבקש ממנו את רצונו? לכאורה זה דבר שאינו נתפס! אך באמת יש להבין את העניין באופן הפוך. מסביר אמו"ר זצ"ל (וכך כתב גם בספרו 'הגיוני משה', פרשת ואתחנן) כי אילו היה משה ממשיך להתפלל היה מגיע לרמת דבקות שלמה בקב"ה, וכביכול לא יכול היה הקב"ה למנוע ממנו דבר, ולכן ביקש הקב"ה ממשה שיעצור ויפסיק להתפלל. אם תמשיך ותתפלל שוב לא תהיה אדם מרוב דבקות באלוקות!

אם כן, מהות התפילה היא בקשה מאת הבורא שיתגלה לעולם.

אך מהו אותו גילוי מבוקש?

אם נתבונן בבקשות הצרכים אותם אנו מבקשים בתפילה נמצא שאנו מבקשים מהקב"ה סיוע לפעול בעולם. אנחנו רוצים לפעול, להתקדם, ליצור, ולשם כך אנחנו צריכים את עזרתו של הקב"ה. אנחנו צריכים שיתן לנו חכמה ובינה כדי שנלמד ונתקדם, אנחנו רוצים לעשות תהליך של תשובה כדי לפעול ולהתרומם, אנו מבקשים שיתן לנו ברכה בעמלנו ובפרנסתנו.

וכיהודים מאמינים בני מאמינים אנו יודעים כי הקב"ה שומע את התפילות. כל אחד מאיתנו יכול לספר על ניסים אישיים שקרו לו, שהם בוודאי תוצאה של התפילות שהתפלל. צריך לדעת להתבונן במציאות ולהכיר בניסיו של הקב"ה, אך כמובן שאין הדברים האלה קורים באופן מידי ולא באופן אוטומטי, אלא יחד עם עבודה

וצמיחה.

הקב"ה מנהיג את עולמו בדרך של הסתר פנים, ואילו האדם רוצה לראות גילוי פנים. הקב"ה הזהיר "כי לא יראני האדם וחי", כלומר, אם האדם יראה את פועלו של הקב"ה בעולם הוא לא יוכל להתקיים, אך האדם רוצה להידבק בבורא ככל שניתן. הקב"ה מתגלה בעולם בהסתר, ומשום כך גם התפילות נשמעות בדרך של איתכסיה והסתר. האדם המתפלל אינו דורש או מצווה על הבורא להיענות לו, אלא הוא מבקש בדחילו ורחימו שהקב"ה ישמע תפילתו, ובודאי תפילתו אינה שבה ריקם. יחד עם זאת, מובן הדבר שלא יתכן שכל התפילות ייענו ויפעלו ישועות כי אז שוב לא תהיה הנהגת העולם בהסתר. משום כך אנו רואים לפעמים התארגנות של תפילת רבים, ציבור גדול מאוד שמתחנן על עניין מסוים, אך התפילה לכאורה לא פועלת את פעולתה והעניין לא מצליח. אילו כל תפילה כזאת היתה מייד פועלת שוב לא היה העולם מונהג בהסתר אלא בניסים גלויים, ואין זה רצונו של הבורא יתברך. הקב"ה רוצה שאנחנו נפעל בעולם, על פי הערכים האמיתיים והנכונים שלימד אותנו בתורתנו, והוא יעשה הטוב בעיניו על מנת לאפשר את הצלחתנו כרצונו.

ובאמת, אם נתבונן בתפילת הציבור אותה אנו מתפללים אלפי שנים, נראה כיצד הדברים אכן פועלים, וניווכח בחוש כי התפילות מתקיימות ומתקנות את העולם, ומביאות גאולה, קיבוץ גלויות וצמיחה של עם ישראל. הקב"ה שומע תפילת עמו ישראל ברחמים. תפילת העמידה, איפוא, מורכבת משלושה חלקים: ההכרה באלקים - יצירת הדבקות, בקשות הצרכים - הודאה בעובדה שהקב"ה מלווה את פעולותינו בעולם, הודאה - על אף שפעלנו ועשינו אנחנו יודעים כי רק בזכות סיועו של הקב"ה הצלחנו להשיג משהו וזכינו לכל השפע.

את הרעיון שתפילה איננה 'כספומט' מצאנו אצל יעקב אבינו, שהתכוון לפני המפגש עם עשו אחיו לשלושה דברים - לדורון, לתפילה ולמלחמה. אילו ידע יעקב אבינו שתפילתו תתקבל למה צריך היה כלל להילחם? אלא כאן מלמד אותנו יעקב אבינו, וחז"ל מדגישים ומבליטים זאת, שאין לסמוך על הנס ואין להימנע מפעולה והשתדלות. התפילה לא באה במקום ההשתדלות, אלא האדם מוכרח לפעול כפי שנראה לו לנכון על פי הצורך, ובד בבד להתפלל לקב"ה ולבטוח בו שיסייע בעדו בכל אשר יעשה. הקב"ה מנהיג את העולם בהסתרה, והעביר לאדם את האחריות והיכולת לפעול בעולם, אך הקב"ה ממשיך להשגיח על עולמו ומעולם לא עזבו, ומשום כך צריך האדם להאמין ולהתפלל. ואכן, האדם המתבונן מהצד לא יוכל להבחין מי ניצח את המלחמה, האדם הנלחם או כוחה של התפילה, וזוהי גבורתו של האל שמסתתרת מאחורי פעולות האדם. הוא הנותן לו את הכוח לעשות חיל, עד שהאדם טועה לחשוב שכוחו ועוצם ידו עשה לו את החיל הזה. ובאמת תפילתו של האדם היא המעוררת את כח האל המסייע להשתדלות.

3. צדקה

הנה מצאנו בהלכות צדקה שהיו כופין לתת מי שאינו נותן כפי הראוי לו (שלחן ערוך יורה דעה סימן רמח סעיף א), "ולא שמענו קהל מישראל שאין להם קופה של צדקה" (שם סימן רנו סעיף א). גם היום, ב"ה, בכל עיר ובכל ישוב ישנם ארגוני צדקה. כיצד יתכן שמצות צדקה, שעניינה חסד, תיעשה בכפייה? אלא באמת צדקה היא עשיית צדק ואינה תלויה ברצון. הנה כבר שאל טורנסרופוס הרשע את רבי עקיבא: 'אם אלהיכם אוהב עניים הוא - מפני מה אינו מפרנסם?', ענה לו רבי עקיבא: כדי לתת שכר למי שנותן להם

ומקיים בהם מצות צדקה. אף כאן אנו רואים כיצד, כביכול, הקב"ה מסיר אחריות ואינו דואג לבריותיו, ומטיל על האדם את האחריות לדאוג לחברה צודקת ולרווחת החלשים.

הגמרא (תענית ט ע"א) אומרת שבזכות מצות מעשרות אדם מתעשר - 'עשר כדי שתתעשר', ובעניין הזה מותר אף 'לבחון' את הקב"ה (על פי הפסוק בנביא "ובחנוני נא בזאת"). לכאורה מאמר חז"ל זה סותר את היסוד של אחריות האדם. יש כאן 'פטנט' להתעשרות קלה על ידי עשיית מצוה. היתכן?

הנה הגמרא בכתובות (סו ע"ב) מספרת על נקדימון בן גוריון, שהיה עשיר מופלג, וירד מנכסיו עד שהגיעו בניו לידי עניות נוראה, וכל זאת בגלל שלא נתן צדקה. שאלה על כך הגמרא: והרי אנחנו יודעים שנקדימון נתן הרבה צדקה! אלא שלא נתן כפי שהיה ראוי לו לתת. ואם כל הנותן צדקה זוכה לעשירות צריך היה נקדימון להתעשר בזכות הצדקה שנתן, ומדוע נענש? אלא ודאי אין הדברים כפשוטן, ויש להבין מה הרעיון העומד מאחריהם.

הגמרא בבבא בתרא (י ע"ב) אומרת שאדם הנותן צדקה ואומר "בשביל שיחיה בני" הרי זה צדיק גמור, אבל זה דווקא ביהודי, ואילו גוי האומר כך הרי הוא חוטא ואינו עושה לשם שמים. מדוע יש הבדל בין גוי ליהודי בעניין הזה? אלא גוי שנותן צדקה כדי שתתמלא בקשתו, אם בסופו של דבר בקשתו לא תתמלא סופו שהוא מורד כלפי שמיא ומתחרט על מה שנתן. לעומת זאת יהודי שנותן למטרה מסויימת, כגון לרפואה או למטרה אחרת, ובקשתו אינה מתקיימת אין הוא מורד, חלילה, אלא מקבל את הדין באהבה. היהודי יודע שצדקה היא לא עניין אוטומטי שנותנים כסף ורואים ישועות, אלא יש כאן תהליך עמוק יותר.

בעינינו ראינו אדם שבן משפחתו חלה באופן קשה ובא ותרם לשיבה סכום כסף נכבד לרפואתו, אך לדאבון לב החולה הלך לבית

עולמו. אותו יהודי הגיע לישיבה וסיפר את הדבר והצדיק את הדין, ולא בא בטרוניא כלפי שמיא.

מהו אם כן עניינה של הצדקה שמביא לידי עשירות אך למעשה אינו מובטח? יסוד זה נעוץ בכלל שטבע הקב"ה בבריאה והוא עניין מידה כנגד מידה. הטוב מביא את הטוב והרע מביא את הרע. מי שעוסק במעשים טובים, בצדקה וחסד, הטוב יגיע אליו, וכן חלילה להיפך. חוק זה טבע הקב"ה בעולם, וכך היא מגמת הדברים, אך לפעמים יש חריגות ואין כאן וודאות מוחלטת של מאה אחוז.

סיפר הרב ויינגורט שליט"א על דודה מבוגרת שלו, ע"ה, שפנתה אליו ושאלה על הפסוק המפורסם "נער הייתי גם זקנתי ולא ראיתי צדיק נעזב וזרעו מבקש לחם" - הרי היא, שהיתה במלחמה הנוראה בגטו ורשה, ראתה בעיניה צדיקים ובניהם שמבקשים לחם ואין פורס להם! ענה לה הרב ויינגורט שיש לפרש כך את הפסוק: דוד המלך מכריז שמעולם הוא לא ראה צדיק נעזב ומבקש לחם, משום שמייד כשהרגיש בו שהוא זקוק לעזרה היה דוד ניגש אליו ומסייע לו! כלומר, אין כאן הבטחה של מאה אחוז, וגם צדיקים עלולים להזדקק לאחרים.

אם כן, כיצד יש לנהוג בעניין צדקה. מה תפקידו של האדם במצוה זו?

כמובן, מי שמתפרנס היטב ויכול לתת צדקה חייב לתת, וכידוע המנהג הוא לתת מעשר כספים.

אמנם, מי שמתפרנס בדוחק ומתקשה בפרנסת משפחתו פטור ממעשר כספים אלא יתן כפי יכולתו, וכפי שמפורש בהלכה. יש לדעת שגם לפרנס את אשתו וילדיו יש בזה מעשה צדקה, ועליו נאמר 'עושה צדקה בכל עת', וכלל הוא שפרנסתו קודמת לכל אדם. נתינת צדקה תלויה ביכולתו של האדם לתת, אך באמת רק הוא יודע כמה הוא יכול לתת, במה הוא יכול להצטמצם ובמה לא. עניין

זה נמסר ללב ותלוי ביראת שמים של האדם. גם לעניין קבלת צדקה הדברים תלויים ביראת שמים של האדם. מי שיכול לעבוד חייב לעשות כן ואסור לו להזדקק לבריות. רק מי שאינו יכול להתפרנס רשאי לקבל סיוע, ומוטלת חובה על הציבור לסייע לו.

אם כן, גם בעניין צדקה מוטלת האחריות על האדם, הן כאדם פרטי והן כחברה כללית, לדאוג לכך שלא יהיה צדיק נעזב, ולסייע לחלשים ולקשי היום. אדם העושה כן יזכה לברכה, שהרי הקב"ה טבע בעולמו את היסוד של מידה כנגד מידה. "היטיבה ה' לטובים ולישרים בליבותם".

4. גזירה מול בחירה חופשית

ראינו כי הבריח התיכון של עניין 'תשובה ותפילה וצדקה' הוא גודל אחריות האדם.

חז"ל מלמדים אותנו כי "הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים", ומסבירים הראשונים כי הכוונה היא שמעשי האדם תלויים בו עצמו, אך ישנם נתונים שאינם תלויים בו, כגון תכונות ויכולות שנוגד עימם (ראה שמונה פרקים לרמב"ם פרק ח; תוספות כתובות ל"ע"א ד"ה הכל; כוזרי ה, כ). האדם נולד למציאות מסויימת שנקבעה לו על ידי הקב"ה, וזה בידי שמים, אבל מה עושים עם המציאות הזאת ועם הנתונים האלה? זה כבר תלוי באדם עצמו וב'יראת שמים' שלו. 'יראת שמים' היינו הפעולות שעושה האדם על פי התורה.

וכאן אנו מגיעים לעניין חינוך. מהי מטרת החינוך? מה אנו רוצים להוציא מהילד המתחנך?

ישנם שני סוגים של חינוך: יש חינוך שמטרתו לאלף, ללמד את האדם איך להתנהג במצבים שונים, ולהרגיל אותו לעשות את הפעולות הנכונות הנדרשות. אך יש חינוך שמטרתו להביא את

האדם לבחור בדרך הנכונה, ועל ידי כך להזדהות עמה. אנו מאמינים שדרך החינוך הנכונה היא דרך הבחירה:

ראה נתתי לפניך היום את החיים ואת הטוב ואת המות ואת הרע - ובחרת בחיים.

חינוך לבחירה צריך שיהיה מושתת על לימוד מתוך הבנה והעמקה, ולא מתוך שינון ובקיאות. הבקיאות היא כלי עזר חשוב מאוד אך היא אינה המטרה! התלמיד צריך להתייגע ולהבין ולהעמיק ורק כך יוכל להזדהות עם הדברים ולהתחבר אליהם, וגם כי יזקין לא יסור מהם. השינון הוא חיצוני לאדם ואינו נספג בערכין ובפנימיותו.

כך הוא הדבר גם בחינוך לערכים. הערכים צריכים להיות עקרונית מנחים, שיש ללמוד ולהעמיק בהם, אך אסור להציב אותם כמטרה. למשל, חינוך לצניעות, שהיא ערך חשוב עד מאוד. אסור שצניעות תהיה נושא בפני עצמו, ואסור להגדיל את ערכה של הצניעות על פני ערכים אחרים. צניעות היא חלק ממערכת ערכים כללית שאליהם יש לחנך כמקשה אחת, שכולם נובעים מכוח התורה הקדושה, ומהתאמת מצוות התורה לחיי האדם השלמים. האדם השלם הוא דמות שגומלת חסדים, עוסקת בתורה, שותפה עם הציבור, מגדלת משפחה, וחיה בצניעות. העיסוק בצניעות כערך בפני עצמו בעל חשיבות גבוהה מדי, ושימת דגש חזק מדי על הופעה חיצונית וכדומה, גורמת לבעיות רבות, וגם נפש התלמיד נרתעת מכך. החינוך צריך להיות מתוך הבנה והתחברות ומתוך מערכת שלמה וברורה. כמובן, בתי הספר צריכים להקפיד על כללים, אך הכללים אינם אלא כלי עזר ואין הם מהות החינוך. "תורת ה' תמימה משיבת נפש" - אימתי היא משיבת נפש, בשעה שהיא תמימה, שהיא שלימה ומכילה את כל הערכים כולם.

כשנותנים מקום לכל הערכים כפי הראוי להם יש ראייה של דמות שלימה, אך כשמדגישים ערך אחד על פני האחרים מקטינים בכך את הערכים האחרים, נוצרת ריאקציה, ויש בכך סכנה לעבודה החינוכית כולה.

אחד הערכים החשובים שעליהם יש לשים את הדגש בחינוך הוא עניין היושר והאמת. מידות אלה הם הבסיס לאישיותו של האדם, ואם נקבעים בו בגיל צעיר אזי יוכל לספוג ולקבל את שאר ערכי התורה ביתר קלות. חז"ל אומרים שכאשר אדם נפטר לבית עולמו השאלה הראשונה שהוא נשאל היא 'נשאת ונתת באמונה?', ורק אחר כך נשאל 'קבעת עיתים לתורה?', כלומר, אמת והיושר הם המידות הבסיסיות והראשוניות בנפש האדם, ואם הן קבועות בנפש האדם אזי תיקבע בו גם התורה.

יש לתת את הדעת על חינוך למידות, חינוך לענווה, לסובלנות, לקבלת האחר, להתרחק מן הכעס, להיות מן הנעלבים ואינם עולבים. כיום אנו עדים, לדאבון לבנו, לתופעה של ריבוי גירושין בציבור הדתי. חינוך למידות הנ"ל יעזור להתמודד עם בעיה זאת ויכין את הנערים והנערות לקראת חיי נישואין וזוגיות בריאים יותר. 'מכת הגירושין' אינה מכה משמים ואינה גזירה שניחתה עלינו, אלא בידינו להתמודד עם הבעיה ולהיערך מולה בצורה חינוכית נכונה. זאת חובתנו ואחריותנו כמחנכים!

בשנה האחרונה זכינו בעז"ה לבנות את בית הכנסת האשכנזי, והדבר קרה בדיוק לאחר שבית הכנסת הגדול נקרא על שמו של הרב ציון ויצמן זצ"ל, ונראה הדבר כאילו נתינת השם הסירה את העיכובים שהפריעו להשלים את הבניה. אין לי ספק שזכותו של הצדיק שמסר נפשו על ענייני בית הכנסת בישוב פתחו שערי שמים וסייעו לנו בעניין. יהי זכרו ברוך.

אני תפילה שנמשיך בפיתוח בית הכנסת, ומכאן אני שוטח

בקשתי להכשיר מקום לימוד תורה באולמות הסמוכים לבית הכנסת. יש בכך תועלת וחשיבות גדולה מאוד, ו"אוהב ה' שערי ציון" שיהיה מקום תורה סמוך למקום תפילה (ראה ברכות ח ע"א) והצורך הזה קודם לשיקולים אחרים.

בפרוס עלינו שנה חדשה, בימים של תשובה וטהרה, ברצוני לברך את הקהל הקדוש הזה, אנשי הישוב היקר שלנו, שיזכו לשנה טובה ומאושרת, לראות נחת במעשי ידיהם וביוצאי חלציהם, לרוב טובה וישועה, לבריאות ושמחה, ויתברכו בכל מילי דמיטב, וימלא הקב"ה כל משאלותינו לטוב, ונאמר אמון!

היתר אכילה לחולה ביום הכיפורים¹

1. מבוא

חובת הצום ביום הכיפורים חמורה היא, ויש עליה הן מצוות עשה
מן התורה והן מצוות לא תעשה:

אך בעשור לחדש השביעי הזה יום הכפרים הוא מקרא קדש
יהיה לכם ועניתם את נפשתיכם... כי כל הנפש אשר לא תענה
בעצם היום הזה ונכרתה מעמיה (ויקרא כג, כז-כט).

העונש על האכילה ביום הכיפורים גם הוא חמור מאוד:
"ונכרתה מעמיה".

לכשנתבונן בעניינו של יום כיפור נבין את טעמה של חומרה
גדולה זו: בכל השנה איננו יכולים לחיות כמלאכים, איננו
מושלמים, "כי אדם אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא"
(קהלת ז, כ). אולם יום אחד בשנה נתן לנו ה' יתברך שבו אנו
מצווים להיות כמלאכים. ביום הקדוש והנורא אנו עומדים לבושי
לבן כמלאכים, מהללים את ה' בלי לתת כל תשומת לב לעצמנו.
לשם כך אנו נמנעים מאכילה, משתייה ומצרכים גשמיים אחרים,
ועסוקים אך ורק בה'.

יום הכיפורים מבטא את רצוננו הפנימי והעמוק להיות קשורים
לה' ללא שיור וסייג. כאשר מתגלה אמת פנימית זו מובן ממילא
שכל חטאינו במשך השנה לא נבעו חס ושלום מתוך מרד בה', אלא
נגרמו מחולשותינו כבני אנוש. ביום קדוש זה מתברר כי החטא
הוא עבורנו חיצוני ומקרי, ומשום כך מתכפרים עוונותינו.

1. תודה לרב שמואל ישמח ולרב טל בורגנסקי לתרומתם למאמר זה.

ישנה חומרה גדולה באיסור האכילה והשתייה ביום הכיפורים, משום שהתענית מבטאת את רצוננו הקיים כל השנה כולה להתקרב לה'. האוכל ביום כיפור מראה שאיננו חפץ לעשות רצון קונו, ובכך הוא גורם לכל עוונותיו להתעורר.

ישראל קדושים מקפידים על איסור זה. גם אלו שלא זכו עדיין לשמור על כל פרטי המצוות, רובם ככולם צמים ביום קדוש זה, על אף הקושי שיש בדבר. בכך מתגלה כי בתוך תוכם בוערת אש האהבה לה', וכל חטאיהם נובעים אך ורק מהיגררות אחר רוח שטות, אחר היצר הרע והתאוות החולפות.

למרות החומרה הגדולה בדין זה, הרי שיש אנשים שלהם מותר לאכול ביום הכיפורים. במאמר זה נדון בדיני החולה ביום הכיפורים, ונשאל מתי מותר לו לאכול ולשתות.

בפרסומים שונים המתפרסמים לקראת יום הכיפורים ראיתי ארבע אזהרות:

א. לפני שמתירים לאכול צריך לפנות לרב המומחה בדינים אלה.
 ב. ההיתר לאכול קיים רק במקרה של סכנת חיים ממש, כלומר שאם לא יאכל החולה או ישתה הוא עלול למות.
 ג. גם בשתייה לשיעורים אין להקל, מפני שעדיין האיסור הוא מן התורה.

ד. 'שתייה לשיעורים' היינו לשתות מלוא לוגמיו (כארבעים סמ"ק) כל תשע דקות, שהן שיעור זמן הנקרא 'בכדי אכילת פרס'. ואולם, לפי דעתי ארבעת היסודות הללו אינם מוסכמים על הפוסקים, ואינם עיקר להלכה:

א. אין צורך ברב כדי להתיר את האכילה והשתייה.
 ב. אין צורך בסכנת חיים כדי להתיר אכילה, אלא די בהחמרה של מצב החולה או בסבל גדול.
 ג. אכילה ושתייה לשיעורים הופכות את האכילה והשתייה

לאיסורים קלים.

ד. "שתייה לשיעורים" היינו לשתות מלוא לוגמיו כל כמה שניות. ונטפל בשאלות האלו אחת לאחת.

2. פניה לרב

לפני יום הכיפורים פרסם מכון תורני מסוים הוראות הלכתיות לחולים, והוראות דומות פורסמו על ידי מספר רבני בתי חולים. ההיתרים בדפים שפורסמו הוגבלו מאוד, וגם חולה שנצטווה על ידי רופאו הנאמן לאכול ביום הכיפורים משום פיקוח נפש מצווה בדפים אלו לפנות אל מורה הוראה שיתיר לו לאכול. אווירה שכזו עלולה להביא לידי כך שחולים יחששו לאכול, וייכנסו למצבים של ספק פיקוח נפש. עלינו לפרסם הוראות שיבהירו שכאשר ישנו חשש פיקוח נפש ההיתר לאכול ולשתות הוא החלטי ופשוט, כדברי הטור:

כל חולי שהרופאים אומרים שהוא סכנה... מחללין עליה את השבת על פיהם, וכן אם רופא אחד אומר צריך ואחד אומר אינו צריך - מחללין, וכתב ר"י שאין צריך מומחה, דכל בני אדם חשובין מומחין קצת, וספק נפשות להקל. ואסור לאחד הדבר כדי לשאול אם הוא מותר, דגרסינן בירושלמי 'הנשאל הרי זה מגונה והשואל הרי זה שופך דמים' והרי הכתוב אומר 'זחי בהם' - ולא שימות בהם (טור אורח חיים סימן שכח).

והבית יוסף מסביר:

הנשאל הרי זה מגונה - פירש הרב רבי ישראל בכתביו שהטעם מפני שהיה לו להודיע דין זה לבני עירו קודם שיצטרכו לו (בית יוסף שם).

עלינו ליצור אווירה ברורה שתבהיר שכאשר ישנה סכנה יש להציל את החולה בלי ספקות. כחלק מאווירה זו עלינו להסביר כי אדם שרופא הורה לו שהצום עלול לסכנו חייב לאכול ולא לחשוש, ואין הוא צריך לקבל אישור לכך מרב.

כמובן שצריך לפנות לרופא שמכבד את רצון החולה לצום. חולה שמרגיש שהצום לא יסכן אותו, וחושש שמא חוות הדעת הרפואית נובעת מכך שהרופא מזלזל בצום יום הכיפורים – יפנה לרופא אחר. אולם באופן עקרוני חשוב להסביר שכאשר יש חשש רפואי אמתי של פיקוח נפש אזי צריך החולה לאכול בלי ספקות. הרב נצרך כדי ללמד את דיני "אכילה לשיעורים", וכן כדי לחזק את החולה ולמנוע ממנו רגשי אשמה (שגם הם יכולים להזיק לבריאותו), אולם אין צורך שרב יאשר את חוות הדעת של רופא.

3. מהי סכנה?

נעבור כעת לדון בטענה השנייה שהובאה לעיל. הרבנים המחמירים באכילת חולה ביום הכיפורים מתבססים על כך שזהו איסור חמור מאוד שיש בו חיוב כרת. לכן יש לדעתם לעשות את כל המאמצים שלא לעבור על האיסור, וממילא האכילה והשתייה מותרים רק אם ישנו חשש שהחולה ימות אם לא יאכל ולא ישתה. נראה לעניות דעתי שאין הדבר כן, שהרי כפי שנבאר מיד חולה שהצום יכביד את חוליו אינו חייב לצום אף שאין בו סכנת מוות, וממילא אין כאן כל חשש לחיוב כרת. נקרא את הגמרא שממנה לומדים את דין פיקוח נפש:

חולה מאכילין אותו על פי בקיאיין - אמר רבי ינאי: חולה אומר צריך, ורופא אומר אינו צריך - שומעין לחולה, מאי טעמא - ל'ב יודע מרת נפשו'. פשיטא! מהו דתימא: רופא קים ליה טפי (=הרופא יודע יותר בענייני בריאות), קא משמע לך...

מד בר רב אשי אמר: כל היכא דאמר צריך אני - אפילו איכא מאה דאמרי לא צריך לדידיה שמעינן (=חולה שאומר 'צריך אני לאכול' אפילו אם יש מאה רופאים האומרים שאין הוא זקוק לאכילה אנו שומעים לחולה), שנאמר לב יודע מרת נפשו (יומא פג, ע"א).

על פי סוגיה זו, שנפסקה להלכה, אפילו אם מאה רופאים אומרים שאין צורך לאכול, אולם החולה חושב שהוא זקוק לאכול, מותר לו לאכול - 'לב יודע מרת נפשו' (שולחן ערוך תריח, א). הלכה זו תמוהה לכאורה: הרי ברור שהצדק עם הרופאים, ולא עם החולה שחש ברע בעקבות מחלתו ובעקבות הצום. נראה אפוא כי ההיתר לאכול ביום כיפור אינו נובע מכך שאנו חוששים לדעתו של החולה, אלא משום שמעיקרו אין ההיתר מוגבל רק למצבים שיש בהם חשש שהחולה ימות. עיקרון זה מובא בדברי הראשונים (רבנו תם, רא"ש) שהובאו בבית יוסף (סימן תריח), ולדעתם אין צורך שהחולה יהיה בסכנת מוות כדי להתיר את האכילה, אלא די שחוליו יכביד בעקבות הצום. וזו לשון הראש:

כתבו התוספות הא דקאמר תלמודא 'חולה אומר צריך אני' היינו שאומר שהוא ירא שאם לא יאכל שיכביד ויהיה מסוכן למות. ויש ספרים דגרסינן בהך מילתא דרבי ינאי 'פשיטא ספק נפשות להקל? מהו דתימא האי דקאמר חולה צריך אני בעותי הוא דקא מיבעת סבר אי לא אכילנא מייתנא, קא משמע לן', אלמא דוקא משום ספק מיתה מאכילין אותו, עד כאן. ונדאה לי דחומרא גדולה היא זאת בספק נפשות, דאין לך רופא שיאמר 'אם לא יאכל שמא ימות' אלא הרופא דרכו לומר 'אם לא יאכל אפשר שיכביד עליו החולי ויסתכן'. ואפילו לספרים שכתוב בהן 'אי לא אכילנא מייתנא' אין ללמוד מזה דדוקא על ספק מיתה מאכילין,

דלישנא דמייתנא לאו דוקא אלא שדרך החולה לומר בן מחמת
פחד מיתה (יומא פרק ח אות יג).

וכן כתוב בהגהות מיימון גבי "חולה אומר צריך אני והרופאים
אומרים אינו צריך מאכילין אותו", וזו לשונו:

יש גאונים שפסקו דהני מילי כשאומר 'אסתכן אם לא אוכל' אבל
אם אמר 'לא אסתכן אם לא אוכל' - אסוד להאכילו, וכן פירש
ר"י. אבל רבינו תם נחלק על זה והורה הלכה למעשה להיתר, וכי
החולים נביאים הם או בקיאים הם, אך כיון שיודע החולה שיום
הכפורים הוא או שבת ואומר 'אני צריך ואיני יכול לסבול מחמת
החולי' - מאכילין אותו, אפילו סבורים החולים שאינם מסוכנים,
וכן האשה, שהיכן מצינו סכנה לנשיכת כלב שוטה ולמתאוה
וכהאי גונא?! ולישנא ד'מיית' אל יטעך, שכן לשון התלמוד, אלא
האי 'מיית' שמתירא לחלות או לקלקל, כי דאבון אחד מחסרון
האוכל מכאיב הלב ומתעלפה לפעמים, ואפילו דאבון אחד
מאבריו אני קורא 'סכנה' ומחללין עליו את השבת, כדאמרין
(עבודה זרה כח, ע"א) במכה של חלל אף על פי שרובן אינן מתים
בכך, וכן מעובדות המדיחות וכו' (פרק ב מהלכות שבייתת עשור
אות ה).

דברים אלה הובאו בבית יוסף ללא חולק, ונפסקו מפורשות
בשולחן ערוך:

חולה שצריך לאכול, אם יש שם רופא בקי אפילו הוא עובד
כוכבים שאומר: אם לא יאכילו אותו אפשר שיכבד עליו החולי
ויסתכן, מאכילין אותו על פיו, ואין צריך לומר שמא ימות. אפילו
אם החולה אומר: אינו צריך, שומעים לרופא; ואם החולה אומר:

צריך אני, אפילו מאה רופאים אומרים: אינו צריך, שומעים לחולה
(תריח, א).

ועל כן חולים בסוכרת, במחלות לב ובמחלות כרוניות אחרות, ואפילו מי שיש לו חום גבוה - אם הצום עלול להכביד את חולייהם הרי הם מותרים לאכול ביום כיפור, אף על פי שאין כאן סכנת מוות. ואולם, עליהם לאכול לשיעורים, כפי שנפרט בהמשך. וכן אדם שהצום גורם לו סבל (כמובן סבל רב מעבר לתחושות הרעב שהיא מנת כל אחד בצום) ועינוי, אף על פי שאינו עלול למות הרי הוא בגדר חולה מסוכן.

העלנו אפוא כי היתר האכילה ביום כיפור אינו דווקא במקום פיקוח נפש ממש, אלא כל שיכביד חוליו מותר לו לאכול. לכאורה הדבר תמוה ביותר: הרי יש כאן לאו מן התורה שעונשו כרת, ובנוסף גם מצוות עשה - כיצד התירו לאדם לאכול כשאינו בכך סכנת מוות?

אבי מורי זצ"ל הסביר כי הדבר נובע מגדר האיסור כפי שהוא מובא בתורה:

בְּעֶשְׂרֵי יָמֵי הַשְּׁבִיעִי הַזֶּה יוֹם הַכִּפּוּרִים הוּא מִקְרָא קֹדֶשׁ יְהִי לָכֶם יְעִנְיָתֶם אֶת נַפְשֹׁתֵיכֶם (ויקרא כג, כז).

במאכלות אסורים נקטה התורה לשון אכילה: "את זה לא תאכלו" (ויקרא יא, ד), ולכן רק במצב של פיקוח נפש נתיר לחולה לאכול בשר חזיר לרפואתו. לעומת זאת, ביום כיפור השתמשה התורה בלשון עינוי. הביטוי לחיוב העינוי הוא אמנם איסורי אכילה ושתייה (וכמובן גם איסורים נוספים), אולם הדבר אינו גדר האיסור שפורש בתורה. התורה ציוותה שהאדם יצטער, והדבר מתקיים על ידי הימנעות מאכילה. אולם כאשר מדובר בחולה שאין בו רק צער, אלא גם פגיעה אקטיבית בבריאותו - עליו לא ציוותה התורה. ודי

להתענות על ידי הימנעות מאכילה ומשתייה כאשר הדבר אינו פוגע בבריאות.

דבר דומה אנו מוצאים בהלכות רחיצה ביום הכיפורים:

אסור לרחוץ ביום הכיפורים, בין בחמין בין בצונן. ואפילו להושיט אצבעו במים אסור. ואם היו ידיו או רגליו או שאר גופו מלוכלכים בטיט או בצואה, או שנטף דם מחוטמו - מותר לרחצם, שלא אסרו אלא רחיצה של תענוג (שולחן ערוך תריג, א).

איסור הרחיצה נלמד, כמו איסור האכילה, מן הכתוב "ועיניתם את נפשותיכם" (יש אומרים שהאיסור הוא מן התורה ויש אומרים מדרבנן², אך מכל מקום הדרשה היא מפסוק זה). רחיצה שאינה של תענוג הותרה, משום שבפסוק לא נאמר שאין לרחוץ, אלא נאמר שיש "להתענות". כך הדבר גם בעניין האכילה: אכילה שמונעת את הצער מן התענית נאסרה מהתורה, אך אכילה לשם בריאות לא נאסרה³.

ואף אם יש החולקים על הנאמר כאן, אכילה לשיעורים - שהיא ההיתר המקובל במקרים כאלו - אינה איסור חמור כל כך, כפי שנבאר.

2. חלק מן הראשונים סוברים שרק אכילה ושתייה נאסרו מן התורה (תוספות ישנים ותוספות הרא"ש יומא עג ע"ב; תוספות בדף עז ע"א; רא"ש יומא פרק ח סימן א; טור אורח חיים תריא, ועוד), ויש שנוקטים שגם רחיצה ושאר העינויים הם איסור תורה (שאלתות בשאלתא קסז; ועוד).

3. על פי דבריו בהגיוני משה על הש"ס, חלק ב עמוד תל.

4. אכילה ושתייה לשיעורים

דין אכילה לשיעורים ידוע ומפורסם, ונפסק בשולחן ערוך:

כשמאכילין את העוברות או את החולה, מאכילין אותם מעט מעט כדי שלא יצטרף לשיעור, הלכך מאכילין אותו כשני שלישי ביצה בינונית, וישהו כדי אכילת ארבעה ביצים...
ואם אמדוהו שאין השיעורים הללו מספיקים לו, או שהחולה אומר כן, או שנסתפקו בדבר - מאכילים ומשקים אותו כל צרכו (אורח חיים, סימן תריח, ז-ח).

שיעור האכילה המחייב כרת הוא לפחות 'ככותבת הגסה' ב'כדי אכילת פרס'. כאשר הדבר ניתן, על החולה לאכול רק בשיעור זה, היינו לאכול כ-2/3 ביצה בינונית או פחות מכך בכל פעם, ולהמתין עד לאכילתו הבאה פרק זמן של אכילת ארבע ביצים. זאת משום שאכילה כזו מרגיעה את האדם (יומא פ, ע"ב) ומבטלת את העינוי של יום הכיפורים:

האוכל ביום הכיפורים ככותבת הגסה - חייב, והוא פחות מכביצה מעט... אכל וחזר ואכל: אם יש מתחלת אכילה ראשונה עד סוף אכילה אחרונה כדי אכילת פרס - מצטרפין, ואם לאו - אין מצטרפין. שיעור אכילת פרס: יש אומרים ארבע ביצים, ויש אומרים שלוש ביצים. הא דבעינן שיעור היינו לחיוב כרת או חטאת, אבל איסורא איכא בכל שהוא (שולחן ערוך אורח חיים תריב, א-ה).

המקור לדין זה הוא סוגיה במסכת כריתות שרבו בה הפירושים. חלק מן הראשונים לא הביאו כלל להלכה את החובה לאכול

לשיעורים, וביניהם הרמב"ם⁴. לעומתו הרא"ש וסיעתו חייבו אכילה

4. זו לשון הגמרא: כל האוכלין מצטרפין לפסול את הגוייה בכחצי פרס בכדי אכילת פרס, כיצד? אכל וחזר ואכל, אם יש מתחלת אכילה ראשונה ועד סוף אכילה אחרונה כדי אכילת פרס – מצטרפין, יותר מכאן – אין מצטרפין... התירו לה לעוברת לאכול פחות מכשיעור, מפני הסכנה.

כל המשקין מצטרפין לפסול את הגוייה ברביעית בכדי אכילת פרס...

הדין הראשון בברייתא עוסק בדיני טומאה וטהרה: אדם שאכל מאכלים טמאים בכמות שמטמאת אותו, ובשיעור זמן של 'כדי אכילת פרס' – הרי הוא פסול מאכילת תרומה, שהרי הוא טמא. גם הדין השלישי בברייתא עוסק במשקים טמאים המטמאים את האדם מאכילת תרומה אם שתה מהם שיעור כדי אכילת פרס. לפי זה מסתבר שגם הדין שביניהם, העוסק באישה מעוברת, מתייחס לדיני טומאה וטהרה. כוונת הדין היא שלאישה מעוברת התירו לאכול מאכלים טמאים בפחות מהשיעור המטמא אותה ולאחר מכן תוכל האשה לאכול תרומה בלי לטבול, וכל זה כדי שלא תסתכן. כך אכן פירש הרמב"ם (אבות הטומאות ח, יג), וכן משמע בתוספות (ד"ה 'התירו'). האם יש ללמוד מכאן לגבי דינו של חולה ביום הכיפורים? לכאורה אין בהכרח לדמות בין המקרים. באור שמח (מאכלות אסורות יד, יד) ציין שיש לחלק בין הסוגיה בכריתות לדיני יום כיפור, ובהעמק שאלה לנצי"ב (סימן קסז ס"ק יז) כתב שהרי"ף והרמב"ם לא סברו דין זה, ולדעתם יש לחלק בין יולדת ובין חולה. וכן היה נוהג למעשה הרב חיים מבריסק, והיה מורה לחולים לאכול בלא 'שיעורים' (שו"ת חשב האפוד סימן עא; חידושי הגרי"ז שביתת עשור ב, ח).

הרמב"ם לא הביא כלל בהלכותיו את האפשרות של 'אכילה לשיעורים', ומכך נראה שהבין כדבר פשוט שאין לדמות דיני טומאה לדיני חולה. כפי שראינו דעת הרא"ש שונה: לדעתו יש להשליך את הדין בברייתא על דיני צום יום כיפורים, והוא מסתמך על הרמב"ן (תורת האדם עניין הסכנה אות ד) שסבר שהסוגיה אמנם עוסקת בדיני טומאה, אך יש ללמוד ממנה לגבי דיני יום הכיפורים, הרא"ש ציין לדברי בה"ג שהביא בתוך הלכות יום הכיפורים (סימן יג בסופו) את הסוגיה ממסכת כריתות, ומוכח מכך שסבר שדין זה שייך ליום כיפור. וכך גם דעת רבנו גרשום, שפירש כי הברייתא עוסקת בעוברת הצריכה לאכול ביום הכיפורים.

לשיעורים כאשר אוכלים ביום הכיפורים⁵, וכך כאמור הביא להלכה בשולחן ערוך. לדעתי מסתבר שהבית יוסף ידע ששיטת הרא"ש איננה מוסכמת בראשונים, אולם הוא הביא אותה להלכה מפני צדקותם של ישראל: אילו לא היה מביא בשולחן ערוך את שיטת הרא"ש, היינו מוצאים בכל שנה חולים מסוכנים שאינם מרשים לעצמם לאכול ביום הכיפורים, וצמים על אף הסכנה, מתוך תחושה פנימית שאין הם מסוגלים לאכול ביום הקדוש והנורא, ובכך מסכנים את עצמם. דברי הרא"ש שהובאו בשולחן ערוך מצילים את החולים הללו: יש להם פתח להימנע מסכנה בלי לבטל את הצום. הם אוכלים לשיעורים ומוציאים את עצמם מדי סכנה, אך מכיוון שאכילתם היא לשיעורים, הרי שהם מקיימים את הציווי "ועיניתם את נפשותיכם" ככל יכולתם.

עלינו להבין את שיטת הרא"ש והשולחן ערוך: במה מועילה אכילה לשיעורים? הרי גם היא אסורה מן התורה, שהרי כלל נקוט בידינו ש'חצי שיעור אסור מן התורה!⁶

התשובה לכך טמונה בדרגות השונות שיש במצוות התורה: חומרתו של איסור 'לא תעשה' שבתורה גדולה מחומרת מצוות 'עשה', ובתוך איסורי 'לא תעשה' ישנם איסורים חמורים עוד יותר, שעליהם ישנו עונש 'כרת'. אדם שאוכל ביום הכיפורים כהרגלו חייב כרת, ולעומתו אדם שאכל לשיעורים אמנם עבר על איסור תורה, אולם איסורו קל יותר. רבותינו בעלי התוספות אף כתבו שהאוכל 'חצי שיעור' - היינו פחות מן השיעור המחייב - עבר על 'איסור בעלמא', ודינו קל אף יותר ממצוות עשה (תוספות שבועות כג ע"ב, ד"ה 'דמוקי'; תוספות ישנים יומא עג ע"ב, ד"ה 'וריש לקיש'; וכך משמע מדברי

5. ראה הערה קודמת.

6. ראה יומא עג, ע"ב; רמב"ם שביתת העשור ב, ג.

הרמב"ן בתורת האדם, שער המיחוש - עניין סכנה)⁷.

ייתכן שלפי זה ניתן להסביר דין תמוה הנזכר בספר החינוך (סימן שיג), והוא שכל חולה יכול לאכול ביום הכיפורים פחות מכשיעור, ואפילו חולה שאין בו סכנה. הדברים תמוהים לכאורה: כיצד יידחה איסור תורה מפני מחלה שאין בה פיקוח נפש? על פי דברי התוספות הדבר מובן: כדי להימנע מאיסור 'לא תעשה' אדם מחויב להוציא את כל ממונו, אך כדי לקיים מצוות עשה אין צורך להוציא יותר מחמישית מממונו (רמ"א, אורח חיים, סימן תרנו). מכיוון שאכילת 'חצי שיעור' חמורה פחות ממצוות עשה, הרי שאין צורך להוציא יותר מחמישית מממונו כדי להימנע מאכילה לשיעורים ביום כיפור. פגיעה בבריאותו של אדם חמורה יותר מהוצאת חמישית מממונו, ולכן ברור שאין לפגוע בבריאות החולה כדי להימנע מאכילה לשיעורים. מכאן עולה שכדי להתיר לחולה לאכול לשיעורים איננו צריכים שתהיה כאן סכנת חיים ממשית, אלא די בכך שיש בצום פגיעה בבריאות החולה⁸.

5. מהם שיעורי האכילה והשתייה?

כדי שאדם לא יתחייב כרת, עליו לאכול פחות מכשיעור. כאמור,

7. אמנם ראה ב'הפרדס הגדול' לרש"י (סימן קפו) ובספר האורה השלם (חלק א, סימן צה) שכתבו שחצי שיעור ביום הכיפורים דינו כמו לאו. כמו כן מצאנו שאסרו 'חצי שיעור' לחולה שאין בו סכנה כפי שמפורש במשנה למלך (יסודי התורה, ה, ח), וכן בשדי חמד (כללים, מערכת ח, כלל יז, בשם כמה אחרונים). ואין זה סותר דברינו כי גם לדעתם אין זה אלא לאו שאין בו מלקות, כלומר לאו קל יותר.

8. ועיין שם במנחת חינוך שתמה על דין זה ומביא משדה חמד שאין כוונת החינוך להתיר לכל חולה שאין בו סכנה לאכול ביום כיפור פחות מהשיעור אלא הכוונה בחולה שאמנם אין בו סכנה אבל מניעת האוכל יגביר את מחלתו וכפי שהסברנו.

שיעור האכילה המיישבת את לבו של האדם הוא 'ככותבת הגסה' (תמר גדול), והשתייה המיישבת את לב האדם היא 'מלוא לוגמיו'. 'ככותבת הגסה' במושגי זמננו היא כעשרים וחמישה עד שלושים גרם לחם⁹. 'מלא לוגמיו' הוא מושג המשתנה מאדם לאדם על פי גודל פיו: על האדם למלא את פיו מים ולסלקו לצד אחד, וזהו 'מלא לוגמיו' (שולחן ערוך רעא, יג; שולחן ערוך תריב, ט). המשנה ברורה (תריב, כו) כתב ששיעורו בערך רוב רביעית, כלומר ארבעים עד ארבעים וחמישה סמ"ק מים (שמסקלם 40-45 גרם).

אדם יכול לאכול כמה פעמים, בכל פעם פחות מככותבת הגסה, בלי שיחול עליו עונש כרת, ובלבד שתהיה בין אכילה לאכילה הפסקה של 'כדי אכילת פרס' (= זמן שניתן לאכול בו כמות של שלוש או ארבע ביצים). בשיעור 'כדי אכילת פרס' נאמרו דעות רבות, החל משתי דקות למקלים ביותר, ועד כעשר דקות למחמירים ביותר. למעשה יש להמתין שש עד שבע דקות בין אכילה לאכילה. כמה זמן יש להפסיק בין שתייה לשתייה? בנושא זה מביא השולחן ערוך (תריב, י) מחלוקת:

השותה ביום הכיפורים מלא לוגמיו חייב... והוא פחות מדביעית באדם בינוני... שתייה מעט וחזר ושתה: אם יש מתחלת שתייה ראשונה עד סוף שתייה אחרונה כדי שתייה רביעית - מצטרפין לכשיעור, ואם לאו - אין מצטרפין. ויש אומרים ששיעור צירוף השתייה כדי אכילת פרס, כמו צירוף אכילות.

לפי הדעה הראשונה שמביא השולחן ערוך, והיא דעת הרמב"ם,

9. בשמירת שבת כהלכתה (לט, כ) רשם שלושים ושניים גרם, ויחווה דעת (חלק ו לט) שלושים גרם. ויש מקילים יותר כמובא במקראי קודש הררי פרק ו הערה ט.

די להמתין כמה שניות בין שתייה לשתייה. וכך כתב הגאון רב חיים גאה (שיעורי תורה סימן ג הערה לו):

דלדעת הרמב"ם בפרק ב מהלכות שביתת עשור שיעור צירוף שתיה ביום הכיפורים הוא בכדי שתיית רביעית, והוא שיעור מועט מאוד. וכתב בשולחן ערוך (סימן תריח) דלפחות יפסק החולה כדי שתיית רביעית, ולכן אם ישתה הפחות מכמלא לוגמיו בשתי פעמים בוודאי יהיה הפסק כדי רביעית ואינו מצטרף.

השיטה השנייה בשולחן ערוך, שיטת הראב"ד, מחמירה הרבה יותר. לפי דעה זו יש להמתין בשתייה 'כדי אכילת פרס', כפי שממתינים במאכלים מוצקים.

כיצד עלינו לפסוק בנושא זה? לפי כללי השולחן ערוך 'סתם ויש אומרים הלכה כסתם', ומכאן שהשולחן ערוך הקל בעניין זה. השולחן ערוך מביא את הדעה השנייה משום שכאשר ישנה אפשרות, טוב לחוש לדעה המחמירה, אולם מעיקר הדין כשיש קושי בדבר אין חובה להחמיר בכך.

למרות זאת, בהוראות של מכון תורני ידוע ובפרסומים נוספים נקטו בנושא זה לחומרא, ופסקו כדעה השנייה. בתגובה לתמיהתי השיבו כי פסיקתם נובעת משלש סיבות: א. הבית יוסף כבר הביא את תמיהת הר"ן על שיטת הרמב"ם, ואף שהמגיד-משנה תירץ את הקושיה, הרי המעיין במקורות יראה שאכן שיטת הרמב"ם קשה. ב. המשנה ברורה פסק להחמיר כדעה השנייה בשולחן ערוך. ג. עלינו להחמיר בנושא זה, משום שיש בו חשש כרת.

אולם לדעתי אין כן שורת הדין, ונשיב על טענותיהם בפירוט: על טענתם הראשונה יש להשיב כי אמנם הר"ן הקשה על שיטת הרמב"ם, אך המגיד-משנה כבר תירץ את הקושיה בטוב טעם, ודבריו הועתקו בבית יוסף. גם אם יש בדורנו מי שיסבור כי הקושיה

עומדת בעינה, אין הדבר מעלה או מוריד לעניין פסיקת ההלכה, שהרי אין כוח בידי האחרונים בקושיותיהם לדחות את דברי הראשונים.

גם טענתם השנייה אינה נכונה: השולחן ערוך פסק כשיטת הרמב"ם, מבלי לחשוש לקושיית הר"ן, וכך גם פסק הרמ"א, שהרי לא השיג על דברי השולחן ערוך. פסיקתם של בעלי השולחן ערוך נובעת מן הסתם מכך שהרמב"ם הוא עמוד ההוראה שעליו אנו נסמכים.

המשנה ברורה (תריב, ס"ק לא) אמנם הביא שהגר"א והפרי חדש פסקו להחמיר כדעה השנייה בשולחן ערוך, אך גם הוא רק מביא את דבריהם ואינו מכריע כמותם¹⁰. ב'ביאור הלכה' האריך בעל המשנה ברורה להסביר את דעת המקלים כאילו זו ההלכה הפסוקה, וגם מכך נראה כי הוא לא בא להכריע נגד המחבר והרמ"א, אלא רק לומר שאם ניתן כדאי לחוש לדעת המחמירים. בסימן רי (סעיף א) פסק המשנה ברורה שהשותה תה חם לאט לאט אינו מברך ברכה אחרונה, ומכאן ראייה נוספת שפסק מעיקר הדין כדעה הראשונה, וב'שער הציון' (ס"ק יב) שם אף העיר שזו היא דעת השולחן ערוך¹¹. החשש לדעת המחמירים עולה גם מדברי השולחן ערוך עצמו בסימן תריח (סעיף ח), שם הביא בסתם את דעת הראב"ד, משום שיש לחשוש לשיטתו כאשר אפשר בקלות

10. כמו כן יש להעיר שהחיד"א (ברכי יוסף שם) העיר שהפרי חדש פסק במקום אחר לקולא.

11. עיין במשנה ברורה, סימן תעב ס"ק לד, שלכתחילה צריך לחשוש לדעה הראשונה משום שהיא העיקר להלכה, אך בדיעבד אפשר לסמוך על הדעה השנייה. ושם מדובר בשתיית ארבע כוסות, שהוא דין דרבנן, וודאי שיש להקל בו.

לעשות כן:

וישקוהו פחות מאותו שיעור, וישהו בין שתיה לשתיה כדי אכילת ארבעה ביצים, ולפחות ישהו בין שתיה לשתיה כדי שיעור שתיית רביעית.

פסיקה זו - להקל בדבר מעיקר הדין, ולהחמיר כשהדבר ניתן - הובאה גם ב'כף החיים' לגאון הרב יעקב חיים סופר (תריב ס"ק נג), וב'ביע אומר' לגאון הרב עובדיה יוסף (חלק ב סימן לא), שכולם פסקו שמעיקר הדין הלכה כדעה ראשונה. מעתה עולה כי חולה החייב לשתות ביום כיפור ומתקשה להחמיר כדעה השנייה בשולחן ערוך אינו צריך להחמיר בכך. ואין כאן חשש כרת, משום ששתייה זו אינה לשם צימאון אלא כדי למנוע נזק בריאותי.

6. סיכום

א. אין חובה להתייעץ עם רב כדי להתיר לאכול ביום כיפור, אלא די לפנות לרופא או לשמוע את דעת החולה עצמו.

ב. יש מקום להקל לחולה שהצום יזיק לבריאותו או יסבול סבל רב לאכול ולשתות לשיעורים, ואף אם אין חשש שימות, משום שיש לצרף כאן שני טעמים להקל:

- לדעת פוסקים רבים 'חצי שיעור' אינו אלא איסור בעלמא, אף על פי שהוא מן התורה.

- הגדרת פיקוח נפש ביום הכיפורים אינה חשש סכנת מוות, אלא מצב שבו המחלה תחמיר מחמת הצום או שהחולה יסבול סבל רב.

ג. לגבי זמן ההמתנה בין שתייה לשתיה, נראה לעניות דעתי שחובה לדעת וללמד שמעיקר הדין ההלכה כמקלים, אלא שטוב לחוש לשיטת המחמירים. לכן, מי שצריך לשתות רק מעט ישתדל

להחמיר וימתין שש וחצי דקות בין שתייה לשתייה. אולם הצריך לשתות הרבה, כגון נשים בהריון הזקוקות לעתים לשתות כליטר וחצי או יותר, די לו להמתין כחמש שניות בין שתייה לשתייה. חובה עלינו להודיע מהו עיקר הדין במקרים אלו, שאם לא כן הרי שיום הכיפורים יעבור על חולים אלו מתוך קושי רב, ובלי יכולת להתפלל כראוי. הגע בעצמך: מי שצריך לשתות ליטר וחצי צריך לפי המחמירים לשתות שלושים ושבע פעמים בהפסקות של עשר דקות, והדבר יאריך לחולה יותר משש שעות... ברור ופשוט בעיני שגם המחמירים כשיטה השנייה שבשולחן ערוך צריכים לפחות להורות בעניין זה לקולא כדעות הנוקטות ש'אכילת פרס' היא שתי דקות, ולא להוסיף חומרא על חומרא ולהורות להמתין עשר דקות בין שתייה לשתייה.

ויהי רצון שהקב"ה ירפא כל חולי ישראל, ולא נצטרך להזדקק לשאלות אלה.